

**DE
BOEREN
TOREN**
VERHAAL VAN EEN ICOON

ONDER REDACTIE VAN
GEHEUGEN COLLECTIEF

Nelleke Teughels
Veronique Van Humskerke

MET BIJDRAGEN VAN

Bas De Roo
Jonas Raats
Peter Van der Hallen
Veronique Van Humskerke

Fernand Huts
Johan Op de Beeck
Tanguy Ottomer
Katharina Van Cauteren
Paul Verbraeken

**DE
BOEREN
TOREN
VERHAAL VAN EEN ICOON**

HANNIBAL

INHOUD

VOORWOORD Fernand Huts	6
INLEIDING Geheugen Collectief	12
HOOFDSTUK 1 DE STAD VOOR DE BOERENTOREN Johan Op de Beeck	45
HOOFDSTUK 2 EEN WOLKENKRABBER VOOR DE STAD Jonas Raats	71
HOOFDSTUK 3 DE BOUW VAN DE BOERENTOREN Veronique Van Humskerke	103
HOOFDSTUK 4 HET LEVEN IN DE BOERENTOREN 1931—1970 Peter Van der Hallen	151
VERHALEN OVER DE BOERENTOREN Tanguy Ottomer, Paul Verbraeken, Bas De Roo	229
HOOFDSTUK 5 BYE BYE BOERENTOREN? 1962—1976 Bas De Roo	253
HOOFDSTUK 6 GEKROOND TOT MONUMENT 1976—2020 Bas De Roo	295
EEN NIEUW HOOFDSTUK Veronique Van Humskerke	319
EPILOOG Katharina Van Cauteren	345
BIBLIOGRAFIE	349

Daar staat hij. Pontificaal. Met zijn hoofd tot tegen de wolken. Trots zoals alleen een Antwerpenaar trots kan zijn. Tegelijk onverzettelijk als een boer.

Ondanks zijn bewogen geschiedenis reikt hij nog altijd kaarsrecht naar de hemel. En hoewel de tand des tijds ongenadig knaagt achter de façade, wacht de Boerentoren nog een mooie, monumentale toekomst.

Toen ik mijn 95-jarige moeder vertelde dat wij de Boerentoren gingen aankopen, reageerde ze: 'Er is nog rechtvaardigheid in de wereld.'

Was er dan een onrecht dat moest worden rechtgezet? Eigenlijk wel. En daarvoor moeten we terug naar de grauwe jaren dertig van de vorige eeuw, toen mijn moeder opgroeide als boerendochter. Haar gezin leed, net zoals zovele andere boerenfamilies, onder de zware economische problemen van de Boerenbond en de Kredietbank, de bank die het spaargeld van zovele Vlaamse landbouwers beheerde.

De toren die spottend door de Antwerpenaren naar hen was genoemd, lag de boeren zwaar op de maag. Terwijl de bankiers in alle comfort uitkeken over stad en land, zagen de boeren zelf zwarte sneeuw. De spotnaam die de Antwerpenaren aan 's lands eerste wolkenkrabber hadden gegeven, wreef alleen maar zout in de wonde.

Gelukkig herpakte de bank zich en transformeerde zij tot 'de bank van hier'. Zo kon ook de Boerentoren zijn rol vervullen als symbool van de financiële en economische voorspoed van het ondernemende Vlaanderen.

Al haast een eeuw lang is de Boerentoren een icoon dat Antwerpen mee definieert. Maar Antwerpen is al veel langer een stad van torens. Of beter: torentjes. Sinds de middeleeuwen bepaalden tientallen pagaddertorens het gelaat van de Scheldestad. Die huistorens hadden eigenlijk geen ander nut dan het prestige uitstralen van de koopmannen die er geld voor konden neertellen. En tussen al die torentjes pronkte één enorme kanjer: de Noordertoren van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, die tevens dienstdoet als belfort.

De Boerentoren is niet zomaar een gebouw. Dat is hij ook nooit geweest. Van in de ontwerpfase in de jaren 1920 was het Torengedouw – zoals de officiële naam decennialang klonk – bedoeld als iconisch herkenningspunt in hartje Antwerpen, symbool voor de vooruitgang en welvaart van de wereldstad. En de wolkenkrabber maakte die ambitie meer dan waar. De Boerentoren groeide vrijwel onmiddellijk uit tot het allerbelangrijkste landmark aan de Antwerpse skyline, samen met de gotische Onze-Lieve-Vrouwekathedraal.

Dit boek vertelt het verhaal van de Boerentoren. Dat begint met de zoektocht naar een inspirerend ontwerp in de jaren 1920. Dan volgen de moeizame bouw van de wolkenkrabber in de jaren 1930 en de bijna-sloop van het monument in de jaren 1960, gevolgd door een totaalrenovatie en uitbreiding. Voorlopig eindigt de geschiedenis van de Boerentoren met de complete herinrichting in de jaren 1990 en het aanhoudende asbestprobleem in de eenentwintigste eeuw. Bovenal is deze publicatie een zoektocht naar de betekenis van het iconische gebouw. De betekenis voor de bestuurders van de Kredietbank en opvolger KBC, voor wie de Boerentoren een prestigieus kantoorgebouw en uithangbord moest zijn. De betekenis voor de architecten die het gebouw ontworpen en herdachten, en voor de aannemers en bouwvakkers die het complex – soms op gevaar van eigen leven – bouwden en oplapten. De betekenis voor de mensen die er een leven lang woonden en werkten, die er winkelden of dagelijks passeerden, of die er van ver op uitkeken. De Boerentoren heeft gedurende zijn bijna honderdjarige bestaan een centrale plaats gehad in het leven van honderdduizenden mensen – en heeft die plaats vandaag nog altijd. Al die mensen gaven, op hun eigen manier, invulling aan de plek en schonken de constructie van steen en staal een ziel.

Ook voor de stad Antwerpen is de Boerentoren bepalend. Met zijn uitzonderlijke hoogte, centrale positie en unieke art-decogevel is het icoon al decennia een ijkpunt, midden in het stedelijke landschap, dat tot voor kort weinig hoogbouw kende. Van ver domineert de wolkenkrabber de Antwerpse skyline, vooral voor wie vanop Linkeroever de stad overziet of met de auto aanschuift aan de Kennedy-tunnel. In het centrum van Antwerpen torent het monument overal boven uit, zeker vanop de druk bewandelde Meir, die eindigt aan de voet van de toren. Al bijna een eeuw is de Boerentoren een referentiepunt in de mentale mappen die iedereen maakt om zich te oriënteren in de stad, een centraal herkenningspunt. ‘Waar is dat?’ ‘Vlak bij de Boerentoren.’

‘Het Torengedouw’ was de officiële naam van het bouwwerk. De keuze is veelzeggend voor de uniciteit van de toren in de jaren 1930 in Antwerpen: ‘hét Torengedouw’. De bank bleef ook zolang ze eigenaar was halsstarrig aan die naam vasthouden. Maar dat was al van in het prille begin een strijd tegen de bierkaai. In de volksmond ging al vrijwel onmiddellijk de naam ‘Boerentoren’ volop over de lippen. Een cursiefje van de *Gazet van Antwerpen* spreekt in augustus 1928, dus ruim voordat het gebouw klaar was, al over ‘den boerentoren’. De oorsprong van die officiële naam valt niet ver te zoeken met de Boerenbond als belangrijkste aandeelhouder van de bouwheer. Voor Antwerpenaren zou de Boerentoren de plek worden waar de boeren hun bankzaken kwamen regelen.

De wolkenkrabber werd gebouwd als baken van economische expansie, technologische vooruitgang, een nieuwe architecturale esthetiek en een modernere manier van wonen, werken en samenleven. Maar in de laatste decennia zijn steeds meer mensen de Boerentoren gaan zien als een onmisbaar deel van ‘ons’ erfgoed, een monument dat beschermd moet worden tegen verdwijning en verval en bewaard moet worden voor de toekomst. Omdat het gebouw de eerste wolkenkrabber was van België en – volgens sommigen – jarenlang de hoogste woontoren van Europa. En omdat de toren een hoogtepunt van de art deco is. Maar vooral omdat het gebouw zo bepalend is voor het vertrouwde uitzicht van Antwerpen.

Net omdat de Boerentoren zo’n gewichtig gebouw is dat zoveel betekent voor zoveel verschillende mensen, heeft het iconische gebouw de gemoederen altijd beroerd. Zeker wanneer er verandering op til was. Vandaag lijkt de positie van de toren als geliefd iconisch gebouw in het Antwerpse stadsbeeld vanzelfsprekend. Maar dat is lang niet zo geweest, ontdek je in dit boek. Decennialang had de wolkenkrabber ook tegenstanders. In de ogen van velen verpestte de moderne reus van staal en steen het historische stadsbeeld. In de jaren 1960 en 1970 was de art-decostijl volgens sommigen dan weer voorbijgestreefd. Andere tegenstanders zagen in het gebouw een toren van waaruit de financiële elite neerkeek op de stad en het land. Ook vandaag blijven de meningen verdeeld, al lijken er meer liefhebbers dan haters te zijn.

Over de Boerentoren en zijn bijzondere betekenis is al heel wat inkt gevloeid, wat niet zal verbazen. Dit boek bouwt verder op het bestaande oeuvre aan onderzoeken en publicaties. Maar het voegt er ook nieuwe inzichten aan toe. Waar veel publicaties hoofdzakelijk bouwhistorisch of bouwtechnisch van aard zijn, is dit boek ook een geschiedenis, een verhaal over mensen. Bovendien is deze publicatie gebaseerd op de omvangrijke archieven van oud-eigenaar KBC en levert het zo heel wat nieuwe informatie en perspectieven aan. Voor het eerst ook wordt uitvoerig aandacht besteed aan de onderbelichte maar bewogen periode na de jaren 1960.

De geschiedenis van de Boerentoren overspant bijna een eeuw en loopt vandaag verder. Stoppen doet dit boek echter in 2021. Dat jaar verkoopt KBC het gebouw. Het is het begin van een nieuw hoofdstuk in het verhaal van de Boerentoren. Een hoofdstuk dat nog geschreven moet worden. Beginnen doet het verhaal van de Boerentoren pas echt in de jaren 1920. Maar eerst duiken we nog dieper het verleden in.

Geheugen Collectief

Een arbeider op de hoogste etage van het staalskelet, ca. 1930
ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

pp. 16-17

Een arbeider op de hoogste dwarsbalk van de staalconstructie, ca. 1930
ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

pp. 18-19

Platform met lier en hiestoestel, ca. 1930
ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

1

**DE
STAD
VOOR
DE
BOEREN
TOREN**

Johan Op de Beeck

TORENS EN TOPPERS. ANTWERPEN TEN TIJDE VAN JOZEF II, NAPOLEON EN LEOPOLD II

Zoals met de getijden van de Schelde is het ook met de conjunctuur van Antwerpen een geschiedenis van op- en neergaan. Van economische hoofdstad van Europa ging het na de zestiende eeuw bijna terug naar af. De Tachtigjarige Oorlog, de Spaanse Furie en andere Antwerpse beroerten zijn daar niet de enige oorzaken van. Soms ontbreekt het simpelweg aan de juiste mensen. 'De winkeliers houden hun zaakjes hier draaiende met een verbazingwekkende gelatenheid', schreef Damiens de Gomicourt, een journalist uit Amiens in de laatste jaren van de achttiende eeuw. 'Van de Antwerpenaar wordt gezegd dat hij inhalig is, dat hij slechts in actie komt als hij zeker is geld te kunnen verdienen, dat wie ook tracht hem in beweging te krijgen daarin pas slaagt als hij hem een vast salaris aanbiedt, en toch heb ik nooit een meer apathisch en inactief mens ontmoet dan een Antwerpse ondernemer', aldus deze bereisde observator. Ook de Duitse baron von Pöllnitz was niet mals in zijn oordeel. Hij vond het vreemd dat de handel wegwijnde, maar dat er tegelijk nog veel steenrijke families in Antwerpen leefden en zich vertoonden in zijden en met kant gevoerde kostuums, terwijl hun vrouwen 'gekleed gaan als prinsessen'. Brussel leed overigens aan hetzelfde euvel. Het grootste probleem in Brussel en dus ook in Antwerpen was niet het gebrek aan kapitaal, maar het ontbreken van een ondernemersmentaliteit. Het geld rolde niet en Antwerpen kwijnde langzaam weg. Gelukkig had Antwerpen toen al het bewijs geleverd dat het wel degelijk veel in zijn mars had. Het had zelfs een ware gouden eeuw beleefd. Tussen 1500 en 1585 was de Scheldestad van tienduizend inwoners gegroeid tot honderdduizend. De Antwerpenaren waren er toen in geslaagd van hun stad een handelscentrum te maken dat zijn gelijke in Europa niet kende. In plaats van religieuze bekrompenheid heerste verdraagzaamheid, de handel en nieuwe ideeën kregen vrij baan, de boekdrukkunst en andere kunsten tierden er welig. Erasmus en Thomas More toefden er bij tijden, Christoffel Plantijn zette er de grootste drukkerij ter wereld op, Pieter Bruegel de Oude schilderde er zijn *Kleine Toren van Babel*. Maar het was een echte toren van steen en hout die de show stal. Vanaf 1518 kon de stad opkijken naar een goddelijk landmark, de 123 meter hoge noordertoren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die nog geen kathedraal was (de kerk werd bevorderd tot kathedraal bij de oprichting van het bisdom

Antwerpen in 1559), maar wel imposant mooi. Een ode aan gotische schoonheid, betaald door het stadsbestuur. Tevens een langdurige verankering van de Antwerpse identiteit. Het zou vier eeuwen duren voor de toren op dat vlak concurrentie kreeg in de Antwerpse skyline. Dat mag een les zijn voor vandaag. Echt grootse projecten zijn niet alledaags. Ze komen tot stand op basis van visie, vermogen en een gevoel voor glorie. Het zijn historische momenten wanneer overheden maar ook ondernemers die kwaliteiten in zich hebben en een stap naar het onbereikbare zetten. Ze zijn niet verheven boven kritiek, maar tegelijk moeten we ze koesteren en aanmoedigen. En mogen we niet te veel de schuld van eigen falen op anderen afwentelen.

Want dat deed Antwerpen toen de stad voor het eerst in 222 jaar het bezoek van het staatshoofd mocht ontvangen. Dat gebeurde tussen 18 en 21 juni 1781. De Habsburger Jozef II, keizer van het Heilige Roomse Rijk en de Oostenrijkse monarchie, stelde vast wat zovele andere reizigers voor hem hadden gezien: een scherp contrast tussen grootsheid en verval. Er was lof voor de brede straten, de grote Meir, Rubens, de prachtige architectuur. Misschien ook voor de huistorens, want die zogenaamde pagaddertorens hadden hun belang. Ze waren in de voorspoedige tijden gebouwd door kooplieden die met zo'n hoge huistoren wilden aantonen hoe goed het ze voor de wind ging. Opschepperij dus, maar met stijl. Op de plattegrond van Bononiensis, oorspronkelijk uit 1565, kun je natellen dat de stad een kleine vijftig pagaddertorentjes telde. Enkele ervan zijn nog te zien naast huis De Spieghele en huis Draecke, of nabij de Hofstraat en de 'Oude Borse', die in 1515 een stenen in plaats van een houten toren kreeg. Maar op de beursvloer lagen eind achttiende eeuw de muizen dood op hun rug. Vele fraaie herenhuizen stonden leeg. Het centrum maakte een verlaten indruk. Tijdens een onderhoud op het Antwerpse stadhuis werd keizer Jozef II uitgelegd dat het niet de schuld van de stad was. De levensader van Antwerpen zat immers verstopt. Onder druk van de Hollanders en de Engelsen was de Schelde al sinds 1585 onbevaarbaar. Het lokale bestuur smeekte om de heropening van de Schelde. De keizer beloofde er werk van te maken. Maar we weten ook dat hij geen hoge pet ophad van de ondernemers en de vermogenden die Antwerpen toen bevolkten. *Antwerpen, oh mein Gott!*

2

**EEN
WOLKEN
KRABBER
VOOR
DE
STAD**

Jonas Raats

Jos Smolderen
Ontwerp voor de herinrichting van de Schoenmarkt, 1919
ANTWERPEN, VLAAMS ARCHITECTUURINSTITUUT

ANTWERPEN IN HET INTERBELLUM: EEN VRUCHTBARE BODEM VOOR BOUWERS

Het Antwerpse stadscentrum kwam gehavend uit de Eerste Wereldoorlog. Maar de stad talmde niet met de wederopbouw. Om de krater aan de Schoenmarkt te vullen, konden architecten in 1919 een voorstel indienen voor een gebouw dat de Meir waardig zou afsluiten. Een van de ingestuurde voorstellen kwam van architect Jos Smolderen, die later deel zou uitmaken van het architectenteam dat de Boerentoren ontwierp. Beeld je dit zicht eens in, de volgende keer dat je de Meir bezoekt.

Geen van de wedstrijdplannen werd gerealiseerd, maar het zaadje voor een nieuw landmark in de binnenstad was wel geplant. Dat zaadje viel in een vruchtbare voedingsbodem en zou tien jaar later, onder invloed van nieuwe tendensen en op initiatief van een ambitieus stadsbestuur en een bank die op prestige uit was, uitgroeien tot de Boerentoren. In het interbellum staken nieuwe bouw trends de kop op, en een stad als Antwerpen bood veel kansen op het vlak van architectuur en stedenbouw. Die combinatie maakte van Antwerpen in het interbellum een geschikte plek voor de eerste Belgische wolkenkrabber.

Na de ellendige oorlogsjaren veerden het leven en de economie in de stad snel op. De diamantsector floreerde, in en rond de stad maakten moderne fabriekjes opgang en ook de haven knoopte snel weer aan bij haar vooroorlogse groeipad. Het aantal inwoners van Antwerpen was gestegen tot net boven 300.000, een absoluut hoogtepunt.

In het vroege interbellum zat Antwerpen met gehavende gebouwen, een opbloeiende economie en een sterk aangegroeide bevolking. Die combinatie van factoren maakte één ding duidelijk: de stad had nood aan meer huisvesting en aan structurele bouwkundige ingrepen. Gelukkig voor het stadsbestuur waren er vele hectaren grond vrijgekomen voor bebouwing, omdat de bouwvoorschriften in de buurt van militaire constructies (zoals de Brialmont-omwalling) sterk versoepeld waren. Bovendien kon Antwerpen in die periode zijn grondgebied uitbreiden door delen van de omliggende gemeenten aan te hechten. Zo werd in 1923 een stukje van Oost-Vlaanderen – vanuit Antwerps perspectief toepasselijk Linkeroever genoemd – toegevoegd.

En er waren nog redenen om Antwerpen in een nieuw jasje te steken. De stad verwelkomde in het interbellum namelijk twee grote internationale evenementen: de Olympische Spelen van 1920 en de Wereldtentoonstelling van 1930. Zeker voor die laatste wilde de stad echt alles uit de kast halen. Het vooruitzicht van de Wereldtentoonstelling gaf zo een impuls aan de bouw van nieuwe infrastructuur, woonwijken en gebouwen.

Het Antwerpen van de jaren 1920 en 1930 was met andere woorden een speeltuin voor architecten en stadsplanners. Tal van kansen boden zich aan, zowel om woningen te (her)bouwen als om compleet nieuwe stadswijken vorm te geven. De vraag was: zou de stad aansluiting zoeken bij nieuwe architecturale tendensen, zoals modernisme en art deco? Of zou ze blijven vasthouden aan de gekende vooroorlogse bouwstijlen?

HET INTERBELLUM. EEN NIEUW TIJDPERK, EEN NIEUWE ARCHITECTUUR?

In het interbellum waren er drie belangrijke stromingen in de Belgische architectuur: art deco, modernisme en traditionalisme. Tussen de aanhangers van de verschillende stromingen woedde een ideeënstrijd én een strijd om opdrachten binnen te halen. De traditionalisten waren de winnaars van de wederopbouw: bijna alle wederopbouwprojecten gebeurden in een klassieke, traditionele bouwstijl. Maar er ontstonden in het interbellum nog andere markten om aan te boren. De woningnood was hoog en dus moesten er sociale woningen, nieuwbouwwijken en appartementencomplexen worden gebouwd. In dat segment maakte de art deco tijdens het interbellum een steile opgang.

Tijdens het grootste deel van de negentiende eeuw richtten Belgische architecten hun blik graag op het eigen bouwkundige verleden. Bouwstijlen die teruggrepen naar de architectuur uit het verleden, de zogeheten neostijlen (vooral neogotiek, neo-rennaissance en neoclassicisme), waren bijzonder populair. Maar aan het einde van de eeuw zwoeren de meeste architectuurliefhebbers de neostijlen af als verouderd en bourgeois. In Antwerpen en in andere steden moesten ze wijken voor art nouveau, een bouw- en kunststijl die rond de eeuwwisseling de toon zette.

KREDIET BANK
KREDIET BANK

Etam

WILSON VS

KREDIET BANK

WILSON VS

**6 GEKROOND
TOT
MONU
MENT
1976 —
2020**

Bas De Roo

EEN ERKEND MONUMENT? LIEVER NIET

In 1976 pakte de Kredietbank trots uit met een totaal vernieuwde Boerentoren. Het bestuur leek dan ook bijzonder verrast toen de Belgische Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg in 1980 meedeelde dat het de Boerentoren officieel wilde erkennen als beschermd monument, op basis van een advies van de Antwerpse Commissie voor Monumenten en Landschapszorg uit 1976.

‘De Boerentoren te Antwerpen bezit monument-waarde omwille van zijn architectuurhistorische betekenis als eerste “wolkenkrabber” op het Europese vasteland’, klonk het bij de betrokken overheden. ‘Niet alleen de vormgeving van het gebouw is belangrijk, maar ook de constructietechnieken die een nieuwe manier van bouwen mogelijk maakten’, ging het verder. En tot slot, ‘het torengedouw is niet alleen beeldbepalend voor zijn onmiddellijke omgeving (Schoenmarkt, Meir), maar ook – samen met de kathedraal – voor de hele stad’.

Een paar weken later stuurde het Kredietbankbestuur een ‘uitdrukkelijk verzoek’ naar de bevoegde minister om de Boerentoren te schrappen uit de lijst met te beschermen monumenten. Dat verzoek probeerde de motivatie van de Antwerpse Commissie voor Monumenten en Landschappen onderuit te halen. De Boerentoren zou een paar jaar eerder zo grondig vernieuwd zijn geweest – met goedkeuring van de overheid, merkte de Kredietbank fijntjes op – dat het op architecturaal en esthetisch vlak nog maar weinig gemeen had met het oorspronkelijke gebouw. Volgens het bankbestuur was de Boerentoren een nieuw gebouw en niet langer de oudste wolkenkrabber van België uit 1930. Bovendien was de Boerentoren lang niet het enige hoge gebouw dat het Antwerpse straatbeeld beïnvloedde, dat deed elke hoogbouw. Maar in dezelfde brief kwam ook meteen de aap uit de mouw. De bank was bang dat een beschermingsbesluit ‘de rationele uitbating van het gebouw vroeg of laat ernstig [zou] belemmeren’. Als de Boerentoren een beschermd monument werd, zou de Kredietbank voortaan toestemming moeten vragen voor eventuele verbouwingswerken. Bovendien mocht het uitzicht van het gebouw dan nooit meer gewijzigd worden.

De Vlaamse staatssecretaris voor Cultuur, Toerisme en Huisvesting, die in 1981 de taken van de Belgische Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg overnam, legde de kritiek van de Kredietbank voor aan de Antwerpse Commissie voor Monumenten en Landschappen. Zowel in Antwerpen als Brussel klonk

weinig begrip voor de positie van de Kredietbank. Dat de Boerentoren in de jaren 1970 vanbinnen grondig gerenoveerd werd en dat de bovenbouw aangepast werd, nam volgens de erfgoeddiensten niet weg dat het gebouw een groot ‘architectuur-historisch belang’ had en ‘uitermate beeldbepalend [was] voor het stadsbeeld vanaf de Meir’.

Op 17 juli 1981 werden ‘het torengedouw, gevels en bedaking’ bij Koninklijk Besluit een beschermd monument. Het monumentale karakter van het Antwerpse symbool was voortaan vastgelegd bij wet. En de Kredietbank? Die omarmde de nieuwe status van haar kantorencomplex. De erkenning als monument ging de officiële bankgeschiedenis in als een bekroning van het grootste renovatieproject dat de bank in de jaren 1970 had ondernomen.

BOERENTOREN IN DE KIJKER

De Boerentoren domineerde niet alleen de skyline van Antwerpen, maar ook de Antwerpse ether. In de jaren 1980 en 1990 zond de lokale zender Radio Expres uit vanuit de winkelgalerij onder het iconische gebouw. Passanten konden er de radiomakers live aan het werk zien. Radio Expres was een fiere stadradio – naar eigen zeggen ‘de meest populaire zender van en voor Groot-Antwerpen’. De zender bracht een stevige portie lokaal nieuws en promootte heel wat lokale events. Antwerpse muzikanten hadden een streepje voor.

Vanaf de jaren 1980 bouwden de Kredietbank en de stad Antwerpen samen zeer actief aan het imago van de Boerentoren. Met mediastunts en grote campagnes zetten bank en stad de geschiedenis van het monument in de kijker. Keer op keer benadrukten ze het historische belang van het iconische gebouw voor Antwerpen en de Kredietbank.

In 1985 zette de Kredietbank de toren voor het eerst uitgebreid in de bloemen bij de viering van haar gouden jubileum. Het bestuur gaf voor die gelegenheid een boek uit over de geschiedenis van het gebouw dat zo’n belangrijke rol speelde in het verhaal van de bank. Een maand lang konden bezoekers opnieuw helemaal naar boven in de toren om er het uitzicht over Antwerpen en omgeving te bewonderen vanuit de Panoramazaal – een voorrecht dat normaal alleen voorbehouden was aan de raad van bestuur.

Gedicht door toenmalig stadsdichter Tom Lanoye en grafisch ontwerper Gert Dooreman op de 'ABC-toren', 2004
ANTWERPEN, FELIXARCHIEF

Ook de Stad Antwerpen pakte steeds vaker uit met de Boerentoren. In 2001, ter gelegenheid van het modeproject *Mode 2001 Landed-Geland*, gecurateerd door Walter Van Beirendonck, sierde een 18 meter hoge en 8 ton zware rode 'A' de top van het gebouw. De Kredietbank, die sinds 1998 KBC heette, was hoofdsponsor van het modejaar.

In 2004 werd de Koekenstad een jaar lang Wereldboekenstad, opnieuw met steun van KBC. Voor die gelegenheid werd de KBC-toren tijdelijk omgedoopt tot 'ABC-toren'. Nog opvallender was het gedicht van toenmalig stadsdichter Tom Lanoye. Hij schreef een vurige liefdesverklaring van de Boerentoren aan zijn buurvrouw, de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Een jaar lang sierde het 650 vierkante meter grote gedicht de voorgevel van het gebouw.

In 2006 ging KBC nog een stevig stapje – of trapje – verder. De bank vierde de 75ste verjaardag van de Boerentoren met een uitgebreid feestprogramma, onder de titel *Hoger/Higher/PlusHaut*. Een heel najaar lang domineerde het gebouw niet alleen het Antwerpse stadsbeeld, maar ook de Vlaamse pers. Stonden onder andere op het programma: een groots openingsfeest met muziek uit de jaren 1930, een expo over de geschiedenis van de Boerentoren en de Antwerpse skyline, met bijbehorend boek en gegidste rondleidingen door het gebouw.

Veruit het joligste event in 2006 was de Toren-run. Op 16 oktober snelden 600 deelnemers om het snelst de 794 trappen van de KBC-toren op. Qua spektakel stak het *Vuurtoren*-project er met kop en schouders boven uit. Het gedicht 'Vuurtoren' van toenmalig stadsdichter Bart Moeyaert werd reuzegroot op de toren geprojecteerd. Een week lang maakten twee draaiende schijnwerpers op de top van het gebouw van de Boerentoren 's nachts ook echt een vuurtoren, zichtbaar tot in Mechelen. Jaren van bedrijfs- en city-marketing cementeerden de positie van de Boerentoren als iconisch landmark en Antwerps symbool.

Campagnebeeld van het project *Hoger/Higher/PlusHaut* ontworpen door grafisch ontwerper Paul Boudens, 2006
ANTWERPEN, FELIXARCHIEF

DE BOERENTOREN STELT TENTOON

De allereerste e-mail in België? Die kwam naar verluidt aan in de Boerentoren, in het Technocentrum. In de winkelgalerij op de begane grond van de Boerentoren opende de Kredietbank in 1986 een centrum gewijd aan technologie, bedoeld voor een schoolgaand publiek. Er was een 'polyvalent instructielokaal met multifunctionele computertafels, audiovisuele apparatuur, laserprinter en plotter', zoals de Kredietbank dat noemde, 'in een futuristisch ogend decor'. En er was tot de sluiting van het Technocentrum in 1996 plaats voor een jaarlijkse tentoonstelling, bijvoorbeeld over de autosector, de haven van Antwerpen, de relatie tussen technologie, natuur en milieu.

Ook in het grote auditorium organiseerde de Kredietbank – en later KBC – verschillende tentoonstellingen. Die gingen over de meest uiteenlopende onderwerpen: Amerikaanse fotografie, strips, schilderkunst van Ensor, Rubens, de Antwerpse Academie... Met die tentoonstellingen wilde het bestuur aan personeel, partners en klanten tonen dat de bank cultuur hoog in het vaandel droeg. Openingen waren bovendien gedroomde netwerkevents en zetten telkens het kroonjuweel van de bank, de Boerentoren, in de schijnwerper.

EEN TWEDE GRONDIGE FACELIFT

In de loop van de jaren 1990 voerde Kredietbank/KBC opnieuw een hele reeks werken uit aan de Boerentoren – deze keer zonder veel media-aandacht of heisa. De beschermde gevel werd volledig gerenoveerd. Intern werden alle 26 verdiepingen van het gebouw volledig heringericht, in verschillende fases. Ook qua technische uitrusting kreeg de Boerentoren een upgrade: elektronische beveiliging, databekabeling... 'Er werd nog even getwijfeld tussen renovatie en een nieuwbouw aan de rand van de stad, maar de bank is te veel vergroeid met de toren om te verhuizen', motiveerde het bankbestuur opnieuw. Prijskaartje? 700 miljoen frank.

De opvallendste verandering vond plaats in 1999. Een team alpinisten verving toen het vertrouwde KB-logo, dat sinds 1976 bovenaan de Boerentoren prijkte. In de plaats kwam het nieuwe logo van KBC. In 1998 was de Kredietbank immers veranderd van naam na een fusie met ABB Verzekeringen en CERA Bank. 'Boerentoren zal nooit meer hetzelfde zijn', kopten de kranten dramatisch. 'De rots en trots van Antwerpen, de "Boerentoren" op de Schoenmarkt, verandert van uitzicht', klonk het nostalgisch.

Instructielokaal met computertafels, ca. 1986
ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

Alpinist vervangt het KB-logo door het nieuwe KBC-logo, 1999
ANTWERPEN, GAZET VAN ANTWERPEN

OOST WEST, ASBEST

Tijdens de gefaseerde werken in de jaren 1990 pakte de bank voor het eerst het sluimerende asbestprobleem aan. Bij de verbouwingen van het oude gedeelte in de jaren 1970 werd een groot deel van het stalen geraamte en de plafonds van de Boerentoren bedekt met een laag asbest. Spuitasbest en asbestplaten vormden een brandwerende laag rond de hele structuur van het gebouw. De wetgeving rond brandveiligheid stelde immers dat structurele elementen bij hoogbouw een brandweerstand van twee uur moesten hebben.

Trots meldde de Kredietbank in 1976 hoe brandveilig de Boerentoren – al verschillende keren geteisterd door brand – wel was geworden. Over de bijzonder schadelijke impact die asbest had op de gezondheid, werd met geen woord gerept. Hoewel wetenschappers al in de jaren 1930 en 1950 waarschuwden dat asbest kankerverwekkend was, piekte het gebruik in de Belgische bouwsector in de jaren 1970. De lobby van asbestbedrijven was immers bijzonder succesvol in het zaaien van twijfel rond de negatieve gezondheidsimpact van hun product. De sector wist bovendien elke regelgeving rond de productie en het gebruik van asbest te vertragen en kon steeds uitzonderingen bedingen – een totaalverbod op de productie en het gebruik van asbesthoudende producten kwam er pas in 2001.

In lijn met de toenmalige wetgeving vond in de jaren 1990 de eerste grondige sanering plaats van het oude gedeelte van de Boerentoren. Al concludeerde een grootschalige studie dat er geen direct gevaar was voor de klanten en het negenhonderdkoppige personeel.

MET PIJN IN HET HART

De renovatiewerken van de jaren 1990 konden niet verhinderen dat de Boerentoren in de volgende decennia in snel tempo verouderd en versleten raakte. Op de hogere verdiepingen regende het soms binnen, omdat de ramen niet wind- of waterdicht waren. Als bankkantoor was de wolkenkrabber onpraktisch. De vele pilaren waaruit de structuur bestond, bemoeilijkten de inrichting van het gebouw als efficiënt landschapskantoor. Sommige afdelingen zaten over verschillende verdiepingen verspreid, wat zorgde voor veel tijdverlies en files aan het beperkte aantal liften. Veel regionale kantoren waren veel beter uitgerust dan de Boerentoren. De KBC gebruikte het torengedouw dan ook steeds minder als kantoorruimte.

Toen stootten werkmannen tijdens renovatiewerken aan de elektriciteit en het sanitair in 2018 opnieuw op asbest. Het ging om zogenoemd verborgen asbestmaterialen en restanten die niet verwijderd waren in de jaren 1990. Opnieuw asbest? 'Dat we weer op asbest botsten, komt omdat die resten zich op ontoegankelijke plaatsen bevinden. Bovendien zijn de nieuwe technieken om asbest op te sporen veel geavanceerder dan de middelen van twintig jaar geleden', verklaarde KBC. Opnieuw verzekerde de bank dat er geen direct gevaar was voor de werknemers in het gebouw. Toch moesten alle vierhonderd KBC-werknemers in de maanden daarop verhuizen. Net als de mensen achter het 50-tal start-ups die KBC ondersteunde door ze gratis een kantoorruimte aan te bieden. Een leeg gebouw maakte het volgens de Kredietbank veel efficiënter werken voor de aannemers.

In 2019 bleek dat het probleem zo wijdverspreid was dat er niets anders op zat dan het volledige gebouw aan de binnenkant te strippen tot op het staal en beton, net als in de jaren 1970. De Boerentoren zou pas ten vroegste in 2024 opnieuw gebruiksklaar kunnen zijn als kantoor. Maar het gebouw opnieuw helemaal uitkleden, asbest verwijderen en dan weer aankleden, dat zag het bestuur van KBC niet nog eens zitten: 'We zijn een financiële instelling, geen vastgoedontwikkelaar.' In december 2019 zette KBC de Boerentoren te koop, onder grote persbelangstelling: 'KBC overweegt verkoop van iconische Boerentoren', kopten de kranten, 'Boerentoren in de etalage'. Wat zou er van het landmark worden, vroegen journalisten zich luidop af: 'Woningen, winkels of hotel in historisch monument?'

Voor de bank was de beslissing om haar Antwerpse thuis te verkopen allesbehalve vanzelfsprekend. 'Afstand doen van de toren was heel lang onbespreekbaar', herinnert ex-KBC-directeur Luc Gijssens zich. 'Geen enkele andere bank had zo'n statig gebouw als kantoor. De emotionele gehechtheid aan de toren was groot.' Na bijna een eeuw nam KBC afscheid van de Boerentoren. 'Niet evident', aldus gedelegeerd bestuurder Luc Popelier.

EEN NIEUW HOOFDSTUK

Op vrijdag 20 november 2020 haalde de Boerentoren voor de zoveelste keer in zijn bestaan het voorpagina-nieuws. En ook de weekendedities van bijna elke Vlaamse krant wijdden uitvoerige achtergrondstukken aan de iconische Antwerpse wolkenkrabber. KBC had namelijk een koper gevonden: niemand minder dan Fernand Huts van Katoen Natie. Welke plannen had de flamboyante havenondernemer en mecenas van cultureel erfgoed voor de Antwerpse art-decoparel? Dagenlang was 'de Hutstower' – zoals de pers de Boerentoren tijdelijk omdoopte – de *talk of the town*.

Op 11 juli 2021 wijzigde de Boerentoren officieel van eigenaar. Onder ruime belangstelling van de voltallige pers overhandigde Koenraad De Backere, voorzitter van de KBC-groep, plechtig de sleutel van de Boerentoren aan een fiere Fernand Huts. Tal van prominenten woonden de ceremonie in het Snijders&Rockox-huis bij, van de Antwerpse burgemeester Bart De Wever en zijn bijna voltallige schepencollege tot Vlaams minister-president Jan Jambon.

Voor het KBC-bestuur en zijn werknemers betekende de verkoop het einde van een tijdperk. Een tijdperk van bijna een eeuw dat begon in 1928, toen het bestuur van de Algemeene Bankvereniging zijn zinnen zette op de constructie van een moderne wolkenkrabber aan de Antwerpse Schoenmarkt. Of toch niet helemaal? Als het van Luc Popelier afhing, zou de bank ook na de renovatie van de Boerentoren in het iconische gebouw aanwezig blijven, zo vertrouwde de gedelegeerd bestuurder van KBC op 11 juli de pers toe. Misschien met een lokaal bankfiliaal?

Nu de officiële verkoop afgehandeld was, konden de geplande werken van start gaan, meteen na het bouwverlof. Voor de derde keer in zijn bestaan zou de Boerentoren volledig ontmanteld worden aan de binnenkant, om dan helemaal gerenoveerd te worden. Hoe de nieuwe Boerentoren er zal uitzien en welke invulling de monumentale wolkenkrabber krijgt, wordt het onderwerp van een nieuw, nog te schrijven hoofdstuk in het verhaal van het Antwerpse icoon en de omliggende stad.

Veronique Van Humskerke

BIBLIOGRAFIE

Dit boek kwam grotendeels tot stand dankzij het grondige onderzoek door Geheugen Collectief in het omvangrijke Boerentorenarchief in de collectie van The Phoebus Foundation. Via onder meer belgicapress.be en belga.press konden de auteurs ook de archieven raadplegen van de *Gazet van Antwerpen*, *De Schelde*, *De Nieuwe Gazet* en *Het Handelsblad*. Daarnaast deden ze beroep op de expertise en de collectie van het Vlaams Architectuurinstituut. Ook de interviews met voormalige bewoners van en werknemers in de Boerentoren, die productiehuis Little Harry in opdracht van The Phoebus Foundation son afnam, brachten mooie verhalen aan het licht.

HOOFDSTUK 1

LITERATUUR

- OP DE BEECK, J., *Waterloo. De laatste 100 dagen van Napoleon*, Antwerpen, Meulenhoff Manteau, 2013.
- OP DE BEECK, J., *Napoleon. Deel 1: Van strateeg tot keizer; Deel 2: Van keizer tot mythe*, Antwerpen, Meulenhoff Manteau, 2014.
- OP DE BEECK, J., *De Zonnekoning: Glorie & schaduw van Lodewijk XIV*, Antwerpen, Horizon, 2018.
- OP DE BEECK, J., *Napoleon. Inspiratie voor hedendaags management en leidinggeven*, Antwerpen, Horizon, 2019.
- OP DE BEECK, J., *Napoleons nachtmerrie*, Antwerpen, Horizon, 2019.
- OP DE BEECK, J., *Leopold II: Het hele verhaal*, Antwerpen, Horizon, 2020.
- OP DE BEECK, J., *De Franse Revolutie 1 – Van revolutie tot republiek*, Antwerpen, Horizon, 2022.
- OP DE BEECK, J., *De Franse Revolutie 2 – Van Robespierre tot Napoleon*, Antwerpen, Horizon, 2022.
- OP DE BEECK, J., *Versailles. Vier eeuwen in het beroemdste kasteel ter wereld*, Antwerpen, Horizon, 2023.
- OP DE BEECK, J., *De verscheurde staten van Amerika*, Antwerpen, Horizon, 2024.

HOOFDSTUK 2

LITERATUUR

- ADRIAENSSENS, W., AUBRY, F., BOREL, F., et al. (red.), *Art deco architectuur. Brussel 1920-1930*, Brussel, Archives d'Architecture Moderne, 1996.
- BERTELS, I., DE MUNCK, B. en VAN GOETHEM, H., (red.), *Antwerpen, biografie van een stad*, Antwerpen, Meulenhoff Manteau, 2010.
- DUPRE, J., *Wolvenkrabbers*, Keulen, Könemann, 1997.
- FAUST, R., 'Hoogmoed? Waanzin? Misschien!', Universiteit Antwerpen, bachelorscriptie, 2023.
- FRANKEN, F., 'Etagewoningen Helenalei Antwerpen', *Bouwkunde*, 1, 1924.
- GENOOTSCHAP VOOR ANTWERPSE GESCHIEDENIS, *Antwerpen in de 20ste eeuw. Van Belle Epoque tot Golden Sixties*, Brasschaat, Pandora, 2008.
- LAUREYS, D. (red.), *Bouwen in beeld. De collectie van het architectuurarchief van de provincie Antwerpen*, Antwerpen, Brepols, 2004.
- LOMBAERDE, P., LAUREYS, D. en VAN POTTTELBERGHE, M., *Hoger/Higher/PlusHaut. Panoramisch Antwerpen*, Leuven, Davidsfonds, 2006.
- PEETERS, J., 'Inleiding tot de Moderne Plastiek', *Het Overzicht*, september 1922.
- SMOLDEREN, L., 'Een art-decofestival', *Monumenten en Landschappen*, 21/3, 2002.
- TAVERNE, E. en VISSER, I., *Stedebouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Amsterdam, Sun, 2004.
- VAN AVERBEKE, E., 'Woonhuizen: Boomgaard- en Stanleystraten – Antwerpen', *Bouwkunde*, 4, 1925.
- VAN RUYSSSEVELT, A. en VAN POTTTELBERGHE, M., *Het Torengedebouw te Antwerpen. De geschiedenis van een stedelijk landschap*, Antwerpen, Kredietbank, 1985.
- VAN STEENBERGEN, E. en FRANCKEN, A., *De moderne stad, modern complex luxeappartementen met clubgebouw, 1928*.

UITGEGEVEN BRONNEN EN KRANTENARTIKELS

- , 'De heropbouw der Schoenmarkt', *Maandelijks bulletin der Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon*, 9, 1928.
- , 'Oriëntering', *Bouwkunde*, 2, 1924.
- DE MAEGDT, J., 'Het Torenhuis te Antwerpen. Een gesprek met de bouwkundigen', *Vandaag*, 1, 1929, 182.

WEBSITES

- BEJUWE, K., *Appartementsgebouwen Cyclops, Vulcan en Titan* [online], Inventaris Onroerend Erfgoed, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/215224>, geraadpleegd op 30-10-2023.
- WILS, L., 'Van Cauwelaert, Frans' Encyclopedie van de Vlaamse Beweging', <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-cauwelaert-frans>, geraadpleegd op 14-02-2024.

HOOFDSTUK 3

LITERATUUR

- DE MOL, L., 'Het geraamte van het Torengedebouw der Algemeene Bankvereniging te Antwerpen', *KMBA: maandschrift voor bouwkunst en aanverwante vakken*, 5, 1934, 319-327.
- GORLÉ, A., 'KBC-toren in Antwerpen: gevelrestauratie', *Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 2014/2, 33, Binnenkrant.
- PEIRANI, P., 'Un gratte-ciel à Anvers', *La Technique des Travaux*, 8/5, 1932, 250-282.
- STEENMEIJER ARCHITECTEN, *KBC-Torengedebouw*, i.o.v. KBC Bank, onuitgegeven CHE-rapport, 2020.
- VAN RUYSSSEVELT, A. en VAN POTTTELBERGHE, M., *Het Torengedebouw te Antwerpen, de geschiedenis van een stedelijk landschap*, Antwerpen, Kredietbank, 1985.

ONUITGEGEVEN BRONNEN

- Antwerpen, Felixarchief SA, 1929#33378.
- Antwerpen, Vlaams Architectuurinstituut, Archief Jan Vanhoenacker, BE/653717/0010-JVH.

UITGEGEVEN BRONNEN EN KRANTENARTIKELS

- , 'Grappen op 1 april. Enkele staaltjes', *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 12-04-1930.
- , Naamloze Ondernemingsmaatschappij voorheen Dumon & Vander Vin, huis gesticht in 1896, Antwerpen, J.E. Buschmann, 1953.

WEBSITES

- DE PLATE, 'Dumon en Vander Vin (bouwbedrijf)', <https://www.deplate.be/nl/trefwoorden/dumon-en-vander-vin-bouwbedrijf>, geraadpleegd op 14-12-2023.
- VLAAMS ARCHITECTUURINSTITUUT, 'Collectie Highlights De Boerentoren', <https://www.vai.be/collectie/collectie-highlights/de-boerentoren>, geraadpleegd op 16-11-2023.

COLOFON

INHOUDELIJKE REDACTIE GEHEUGEN COLLECTIEF

Nelleke Teughels
Veronique Van Humskerke

TEKSTEN

Bas De Roo, Geheugen Collectief
Fernand Huts
Johan Op de Beeck
Tanguy Ottomer
Jonas Raats, Geheugen Collectief
Katharina Van Cauteren
Peter Van der Hallen, Geheugen Collectief
Veronique Van Humskerke, Geheugen Collectief
Paul Verbraeken

DIT BOEK KWAM TOT STAND MET DE GEWAARDEERDE MEDEWERKING VAN:

Alexander Arnauts
Katleen Bracquené
Kurt Dupon
Leen Kelchtermans
Dirk Laureys
Joke Nijs
Wannes Wets

We danken ook Philippe Lemineur
voor de waardevolle afstemming.

Geheugen Collectief is een projectbureau dat
historisch onderzoek doet en geschiedenis
aantrekkelijk maakt voor een breed publiek.

www.geheugencollectief.be

ARTDIRECTION

Natacha Hofman

BEELDREDACTIE

Natacha Hofman
Séverine Lacante

EINDREDACTIE

Jan Vangansbeke

PROJECTCOÖRDINATIE

Stephanie Van den bosch

GRAFISCH ONTWERP

Paul Boudens

DRUK & INBINDING

Printer Trento, Italië

UITGEVER

Gautier Platteau

ISBN 978 94 6436 696 9
D/2024/11922/60
NUR 653

© Hannibal Books, 2024

© The Phoebus Foundation Stichting van Openbaar Nut, 2024

www.hannibalbooks.be

FRONTCOVER

Het voltooide staalskelet van het Torengedouw, gezien vanop
het gebouw van Eagle, Star & British Dominions Insurance
Company Ltd, ca. 1930

ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

BACKCOVER

Een arbeider op de hoogste etage van het staalskelet, ca. 1930

ANTWERPEN, THE PHOEBUS FOUNDATION

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in
een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd voor alle teksten, foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften
inzake copyright toe te passen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden wordt verzocht
zich tot de uitgever te richten.

MET DE ONDERSTEUNING VAN BEDRIJVEN VAN
DE GROEP KATOEN NATIE EN INDAVER

